

MEDZIGENERAČNÁ PREMENA VZDELANOSTNEJ ŠTRUKTÚRY OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA

Branislav Šprocha

Abstrakt:

Najvyššie ukončené vzdelanie patrí v posledných dvoch desaťročiach k nesmierne dynamicky sa meniacim štruktúrnym znakom obyvateľstva Slovenska. Z kvalitatívneho a kvantitatívneho hľadiska môžeme povedať, že súčasný vývoj a najmä jeho dynamika nemajú v slovenskej populácii obdoby. Ide tak o jednu z najvýznamnejších a súčasne najvýraznejších zmien slovenskej spoločnosti, ktorá má ďalekosiahle dopady na jej rôzne sféry.

Kľúčové slová: najvyššie ukončené vzdelanie, vzdelanostná štruktúra, generácie, Slovensko

1. Úvod

Pojem ľudský kapitál nemá v súčasnosti všeobecne akceptovanú podobu, preto aj jeho významové použitie je vo viacerých prácach výrazne odlišné. Podľa Koubka (2010) je ľudský kapitál pomerne nešťastne braný ako synonymum pre pracovné zdroje, pracovníkov, či pracovnú silu, alebo pre populáciu pracovných zdrojov.

OECD (1998) definuje ľudský kapitál ako vedomosti, zručnosti, schopnosti a ďalšie charakteristiky jedinca, ktoré sú relevantné pre ekonomickú aktivitu. Johnson (1996) definuje ľudský kapitál ako praktické vedomosti, získané zručnosti a naučené schopnosti jedinca, ktoré zvyšujú jeho potenciálnu produktivitu a umožňujú mu získať príjem výmenou za prácu. Kolektív autorov Bontis, Dragonetti, Jacobsen a Roos (1999 in Koubek 2010) uvádzajú, že ľudský kapitál predstavuje ľudský faktor v organizácii, ktorý je kombináciou inteligencie, zručností a skúseností.

Keďže ľudský kapitál je v širšom zmysle kapitálom, ktorý je „uložený v hlavách“, sú to zručnosti a vedomosti, ktoré nosíme v hlavách (Fukuyma, 2005) navyše ide o dynamický, na okolnostiach a vlastnostiach ľudí závislý prvok (Koubek, 2010), potom je logické, že je ťažko zistiteľný a kvantifikovateľný. Koubek (2010) dodáva, že doterajšie pokusy o jeho meranie buď úplne stroskotali alebo boli veľmi zavádzajúce. Prístupy (tzv. užší prístup), v ktorom sa autori opierajú napr. o stupeň dokončeného vzdelania, priemerný počet rokov strávených v procese vzdelávania sú veľmi problematické. Ako dodáva Koubek (2010), do jednotlivých vzdelanostných skupín sú zahrnuté osoby s rôznymi znalosťami a zručnosťami, pričom v čase dochádza k veľkým zmenám v obsahu získaných znalostí v jednotlivých vzdelanostných stupňoch. Navyše nedokážeme určiť, čo si z každého stupňa samotní aktéri odniesli, pričom sa navzájom od seba odlišujú aj jednotlivé školy. Aby toho nebolo málo je potrebné pripomenúť, že kvalitu ľudského kapitálu netvoria len znalosti a zručnosti nadobudnuté počas prípravy na povolanie, ale jeho dôležitú zložku tvoria znalosti, zručnosti, prístupy a správanie, ktoré si človek osvojil počas interakcie s ostatnými ľuďmi (v práci i mimo nej) a tiež samotnou prácou, mimopracovnými aktivitami, pôsobením rodiny, prostredia, životného štýlu, spôsobu výchovy a spôsobom predávania zručností, znalostí a skúseností (Koubek, 2010).

Aj napriek týmto výhradám, ktoré sa nám zdajú byť logické a oprávnené, nachádzame viacero štúdií, kde pojem ľudský kapitál je viac menej hodnotený pomocou najvyššieho dosiahnutého vzdelania (napr. Gould, Ruffin, 1995; Gundlach, 1995; Langhamrová a kol., 2010). Príčina takéhoto prístupu je pomerne prozaická a môžeme ju zhrnúť vetou „inak to zatiaľ nedokážeme“ (Langhamrová a kol., 2010, s. 182). Uvedomujeme si, že takéto uchopenie ľudského kapitálu má vzhľadom na vyššie spomenuté poznámky niekoľko sporných momentov, no zároveň si myslíme, že je stále lepšie ako len jednoduchá rezignácia na nedostatok údajov a metód, ktorými by bolo možné v širšom poňatí kvantifikovať ľudský kapitál.

Na to, aby bolo možné vôbec tento prístup aplikovať, je potrebná znalosť vývoja vzdelanostnej štruktúry každej populácie a jej zmien v čase. V našom príspevku sa preto budeme pozerat' predovšetkým na problematiku dosiahnutého vzdelania z pohľadu medzigeneračných zmien a pokúsime sa poukázať na dynamiku premeny vzdelanostných modelov v populácii Slovenska v posledných približne 20 rokoch. Získané výsledky tak môžu slúžiť pre hlbšie a sofistikovanejšie prístupy nielen v chápaní súčasného stavu, ale aj pri prognózovaní budúceho vývoja kvantitatívnej stránky ľudského kapitálu na Slovensku.

2. Metodika práce a zdroje údajov

Základný zdroj údajov pre analýzu medzigeneračných zmien najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku predstavujú výsledky sčítaní ľudu resp. obyvateľov po druhej svetovej vojne. Okrem cenzov je významným zdrojom údajov o vzdelávaní aj evidencia uskutočňovaná každoročne pod gesciou Ministerstva školstva.¹ Prostredníctvom počtu študentov a absolventov na jednotlivých stupňoch a typoch škôl si môžeme vytvoriť určitý obraz o základných predpokladoch formovania vzdelanostnej štruktúry. Žiaľ, tieto údaje nedokážeme navzájom vhodne prepájať², a preto nie je možné pomocou nich spoľahlivo konštruovať vzdelanostnú štruktúru a jej vývoj v čase v intercenzálnom období. Okrem toho sme mali k dispozícii tiež podrobné údaje z Výberového zisťovania pracovných síl (ďalej VZPS) za roky 2000–2009, z ktorých bola odhadnutá vzdelanostná štruktúra najmladších generácií mužov a žien a tiež miera účasti na vysokoškolskom vzdelávaní. Dôležitý zdroj údajov predstavuje tiež ročenka OECD Education at a Glance 2011, prostredníctvom ktorých boli predchádzajúce výsledky zasadené do širšieho medzinárodného kontextu.

3. Vývoj vzdelanostnej štruktúry vybraných generácií

Najvyššie ukončené vzdelanie patrí v posledných dvoch desaťročiach k nesmierne dynamicky sa meniacim štruktúrnym znakom obyvateľstva Slovenska. Aj napriek tomu, že významné zmeny vo vzdelanostnej štruktúre sa naštartovali už v 50. a 60. rokoch 20. storočia, z kvalitatívneho a kvantitatívneho hľadiska môžeme povedať, že súčasný vývoj a najmä jeho dynamika nemajú v slovenskej populácii obdoby. Ide tak o jednu z najvýznamnejších a súčasne najvýraznejších zmien slovenskej spoločnosti, ktorá má ďalekosiahle dopady na rôzne sféry života spoločnosti. Rozsah a dynamiku zmien vo vzdelanostnej štruktúre

¹ Ústredným informačným centrom ministerstva je Ústav informácií a prognóz školstva zriadený v roku 1989. Zabezpečuje prevádzkovanie časti štátneho informačného systému, metodiku tvorby a komplexné spracovanie informácií z oblasti vzdelávania a výchovy, starostlivosť o mládež a šport, vrátane financovania.

² Najväčším problémom spomínaných údajov z tohto hľadiska je, že nás informujú len o celkovom počte žiakov alebo absolventov jednotlivých typov škôl a stupňov vzdelávania, no nevieme z nich určiť, koľko študentov pokračovalo vo vzdelávaní na ďalšom stupni, koľko ich ho z nich ukončí. Tieto všetky informácie by sme navyše ešte potrebovali mať triedené podľa veku, pohlavia a ďalších dôležitých znakov bežne zisťovaných pri sčítaní.

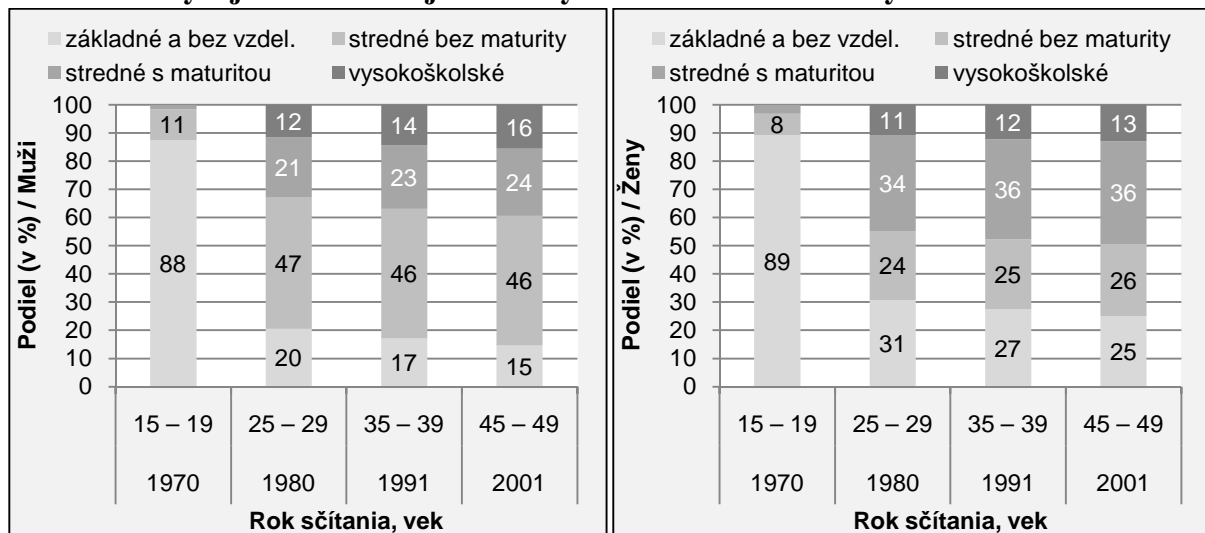
populácie Slovenska je možné najlepšie pochopiť, keď ju zasadíme do širšieho časového rámca. Preto sa v nasledujúcich riadkoch pokúsime aspoň v základných črtách zhodnotiť vývoj vzdelanostnej štruktúry a jej zmeny v populácii Slovenska po druhej svetovej vojne.

Pri sčítaní v roku 1950 uviedlo takmer 90 % obyvateľov, že dosiahli len základné vzdelanie. Snaha medzivojnovej vlády o odstránenie negramotnosti na Slovensku bola úspešná, no dominantným modelom vzdelanostných dráh sa pre drvivú väčšinu obyvateľov Slovenska stalo absolvovanie elementárneho stupňa vzdelávania (pozri napr. Šprocha, Tišliar, 2009).

Výraznú stopu na formovaní medzigeneračných rozdielov v dosiahnutom vzdelaní zanechalo predovšetkým obdobie reálneho socializmu. Pôsobenie špecifických podmienok stálo v pozadí vzniku nového modelu vzdelanostných dráh, ktorý podmienil vzdelanostné aspirácie celých generácií. V zjednodušenej podobe môžeme povedať, že u mužov dominovalo stredoškolské vzdelanie bez maturity pri nižšom zastúpení úplného stredoškolského vzdelania a nízkej participácii absolventov vysokých škôl. U žien sa vytvoril vzdelanostný model, ktorého hlavným znakom bol posun k vyššiemu zastúpeniu osôb so stredoškolským vzdelaním ukončeným maturitou pri vyššej účasti žien len so základným vzdelaním a nízkym podielom absolventiek vysokých škôl.

Potvrzuje to aj umiestňovanie 15-ročnej mládeže na stredné školy. Chlapci v období rokov 1970–1989, pre ktoré disponujeme takýmito údajmi, preferovali najmä učňovské učebné odbory, kde v prvej polovici 80. rokov bolo umiestnených až 70 % chlapcov. Do prvých ročníkov gymnázií a stredných odborných škôl putovalo len približne 27–28 % chlapcov. Výrazne odlišná situácia vznikla u dievčat. Z nich 45–48 % pokračovalo v štúdiu na gymnáziu alebo strednej odbornej škole s maturitou. Tieto skutočnosti sa zreteľne odzrkadlili na vývoji vzdelanostnej štruktúry generácií mužov a žien narodených v rokoch 1951–1955 a ešte výraznejšie v rokoch 1961–1965 (pozri obr. 1–4).

Obr. 1 a 2: Vývoj vzdelanostnej štruktúry mužov a žien narodených v rokoch 1951–1955

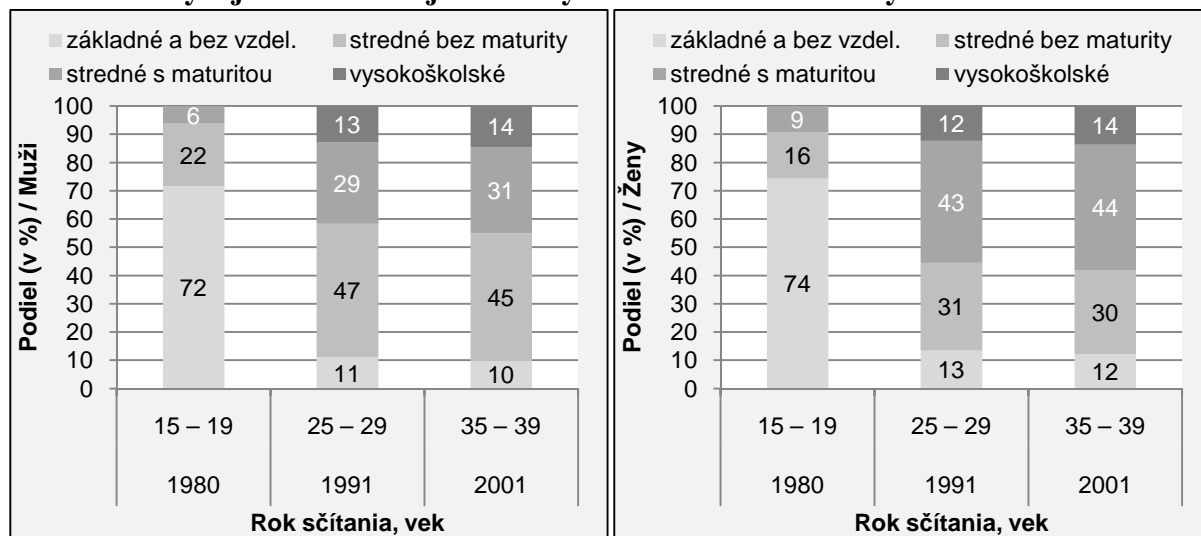

Zdroj: SEDB 1970, 1980, 1991 a SODB 2001; vlastné výpočty

V najmladších generáciách, u ktorých bolo možné predpokladať pri sčítaní 2001 ukončenie vzdelávania (1971–1975), je vidieť náznaky ďalších zmien vo vývoji vzdelanostnej štruktúry. Hlavným trendom je zvyšovanie podielu osôb s úplným stredoškolským vzdelaním (u mužov na úroveň 36 %; ženy 46 %), absolventov vysokých škôl a tiež ďalší pokles zastúpenia osôb

so základným vzdelaním. Okrem toho dôležitým javom je aj zastavenie zväčšovania diferencií medzi pohlaviami v zastúpení osôb s úplným stredoškolským vzdelaním.

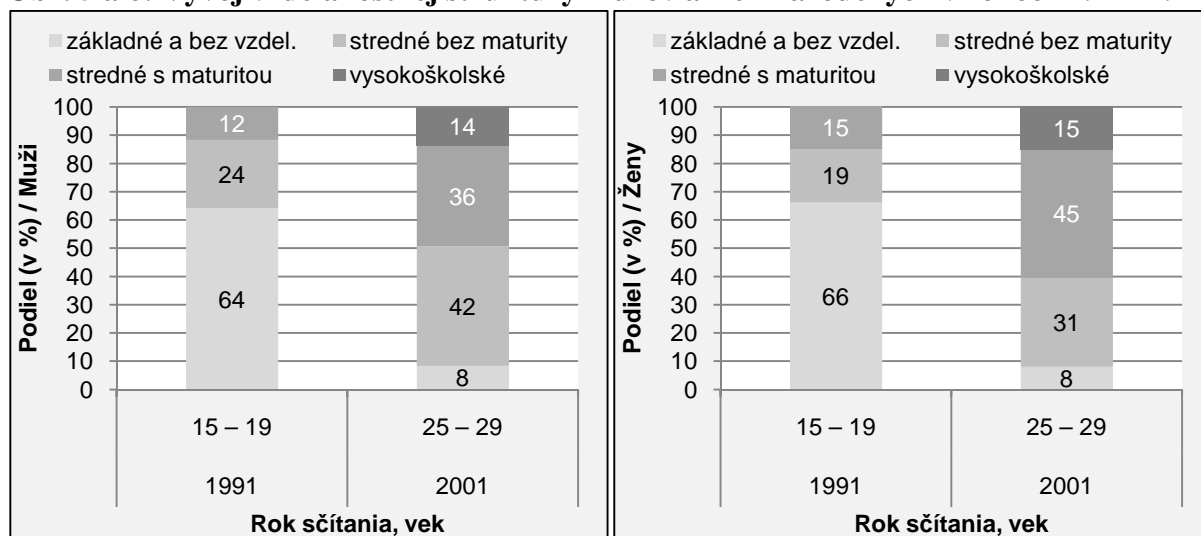
Obr. 3 a 4: Vývoj vzdelanostnej štruktúry mužov a žien narodených v rokoch 1961–1965

Zdroj: SEDB 1970, 1980, 1991 a SODB 2001; vlastné výpočty

Ešte markantnejšie sa dynamika zvyšovania vzdelanostnej úrovne prejavuje u mladších generácií. Osoby narodené na začiatku 70. rokov môžeme považovať za iniciátorov zmien vo vzdelanostných dráhach, no k výraznejšiemu uplatneniu nových vzdelanostných stratégií došlo až u mladších generácií. Ako ukazuje odhad vzdelanostnej štruktúry vybraných generácií mužov a žien podľa výsledkov VZPS 2009, v generácii žien narodených v rokoch 1975–1979 podiel absolventiek vysokých škôl dosiahol 20 % a v generáciách z rokov 1980–1984 dokonca 37 %. U mužov takú dynamiku zvyšovania podielu vysokoškolákov nesledujeme, no aj u nich sa zastúpenie vysokoškolsky vzdelaných osôb v jednotlivých skupinách generácií zvyšuje. V skupine mužov narodených v prvej polovici 80. rokov už každý piaty uviedol, že má vysokoškolské vzdelanie.

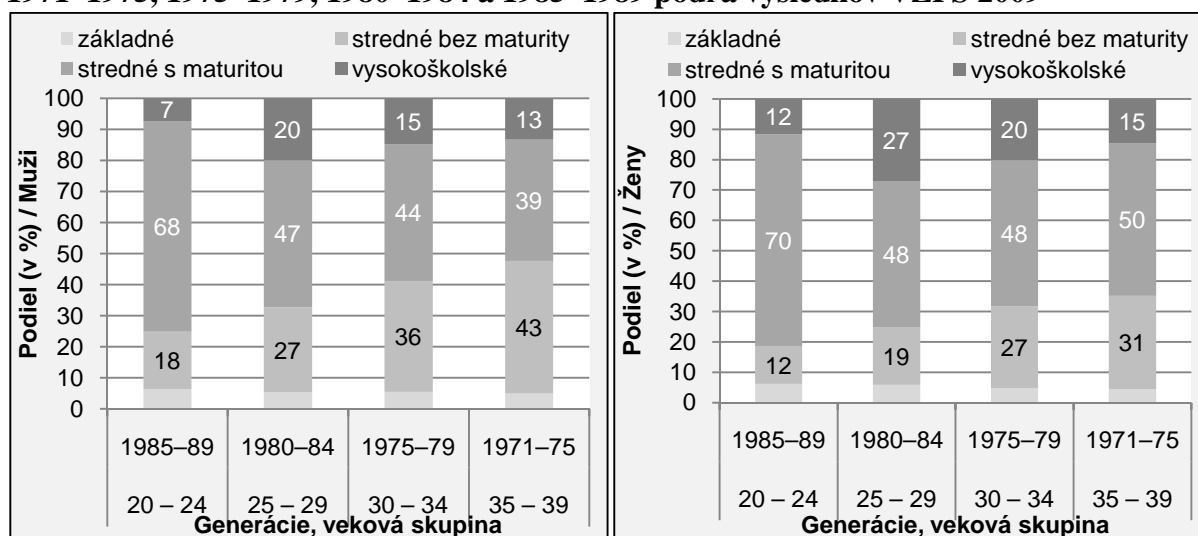
Obr. 5 a 6: Vývoj vzdelanostnej štruktúry mužov a žien narodených v rokoch 1971–1975

Zdroj: SEDB 1970, 1980, 1991 a SODB 2001; vlastné výpočty

Okrem nárastu absolventov a absolventiek vysokých škôl sa potvrdzuje aj vyrovnávanie podielu osôb s úplným stredoškolským vzdelaním medzi mužmi a ženami predovšetkým na úkor osôb, ktoré majú len strednú školu bez maturity. V generáciách z rokov 1980–1984 už podiel mužov s maturitou dosahoval 47 %, kým bez maturity bolo len približne 27 % mužov. Potvrdzuje sa, že v mladších generáciách, u ktorých je možné uvažovať o skončení vzdelanostných dráh, vyššiu úroveň vzdelania dosahujú ženy ako muži. Okrem toho sme tiež svedkami prehlbovania dynamiky zmien vo vzdelanostnej štruktúre ako výsledku celkovej premeny vzdelanostného systému, náhľadu na úlohu dosiahnutého vzdelania v osobnom a pracovnom živote, zmien hospodárskeho vývoja po roku 1989, ktorá sa prejaví ďalším nárastom podielu osôb s úplným stredoškolským vzdelaním (najmä u mužov) a najmä výrazným posilnením váhy absolventov vysokých škôl v ďalších generáciách.

Obr. 7 a 8: Vývoj vzdelanostnej štruktúry mužov a žien narodených v rokoch 1971–1975, 1975–1979, 1980–1984 a 1985–1989 podľa výsledkov VZPS 2009

Zdroj: VZPS 2009, ŠÚ SR; vlastné výpočty

Tab. 1: Štruktúra vybraných generácií podľa najvyššieho stupňa dosiahnutého vzdelania vo veku 25–29 rokov (v %)

Generácia	základné		stredné bez maturity		stredné s maturitou		vysokoškolské	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1951–1955	20,2	30,4	46,7	24,4	21,3	34,1	11,6	10,9
1961–1965	10,6	13,0	47,3	31,1	28,9	43,2	12,8	12,3
1971–1975	7,9	7,4	42,3	31,5	35,8	45,5	13,6	15,4
1980–1984*	5,4	5,8	27,3	18,9	47,5	48,1	19,8	27,2

*1980–1984 odhad podľa údajov VZPS

Zdroj: SEDB 1970, 1980, 1991 a SODB 2001; vlastné výpočty

4. Niektoré faktory ovplyvňujúce charakter vzdelanostnej štruktúry

Hlavnou snahou škôl po roku 1948 bolo pokrývať potreby hospodárstva na kvalifikovanú pracovnú silu. Štruktúra školstva a jeho inštitúcií zodpovedala snahe poskytnúť všetkým rovnakú kvalitu a v povinnej školskej dochádzke aj kvantitu vzdelania (Simonová, 2006). Centrálne plánovaná ekonomika sa neorientovala len na výrobný proces, ale určovala

pomocou kvót (smerných čísel) aj počty študentov, absolventov na jednotlivých typoch škôl a ich zaradovanie do pracovného procesu. Na druhej strane tieto manipulácie ako výsledok centrálného plánovania postupne prinášali určitú bezstarosť a nesamostatnosť. Môžeme nadnesene povedať, že o osude mladého človeka z pohľadu vzdelania a zamestnania v období reálneho socializmu rozhodovali plány a kvóty. Ako uvádza Tuček a kol. (2003), tento spôsob riadenia mohol byť funkčný a dosahovať plánované výsledky len vo svojich počiatkoch, postupne sa však stal jednou z hlavných príčin stagnácie spoločnosti. Celková orientácia výroby na ťažký priemysel spolu s industrializáciou, budovaním nových závodov v prvých ponovembrových rokoch vyžadovali veľké množstvo manuálnej pracovnej sily. V oblasti školskej politiky preto boli kvóty nastavené na produkciu čo najväčšieho počtu absolventov tých odborov, ktoré pripravovali žiakov priamo pre pracovný trh. Pri plánovaní vládol strach z veľkého počtu vysokoškolákov a ich počty sa striktno obmedzovali. Do popredia sa tak dostávali manuálne pracovné pozície.

Trh práce sa vyznačoval silnou deformáciou spôsobenou centrálnymi zásahmi. Snahou bolo dospieť k úplnej zamestnanosti a na primárny pracovný trh sa dostávali aj také skupiny ľudí, ktoré by v klasických trhových podmienkach museli vykonávať podradnejšie a menej platené práce (Džambazovič, 2007). Ďalším negatívnym zásahom bolo presadzovanie všeobecnej rovnosti do mzdovej oblasti. Výrazná platová nivelizácia postupne so sebou priniesla degradáciu vyššieho školského vzdelania, pretože rozdiely v platovom ohodnotení jednotlivých profesií sa postupne vyrovnávali. Spôsovalo to predovšetkým nárast miezd v priemyselných odvetviach a stavebníctve, pričom mzdy v zdravotníctve, školstve, peňažníctve a obchode prudko klesali (Večerník, 1998). Osoby s nižším vzdelaním pracujúce v určitých odvetviach národného hospodárstva mali často rovnaké, alebo i lepšie platové podmienky, ako tomu bolo v prípade vysokoškolsky vzdelaného človeka. Výška mzdy preto nebola v období reálneho socializmu dôležitým impulzom pre rast vzdelanostnej úrovne. Svojím spôsobom dokonca vyššie vzdelanie v prvých rokoch po ukončení štúdia predstavovalo pre absolventov pomerne výraznú stratu v porovnaní s rovesníkmi, ktorí po skončení základnej alebo strednej školy nastúpili priamo do práce. Vysokoškolsky vzdelaný človek sa svojou kumulovanou mzdou vyrovnal osobe so základným vzdelaním až vo veku 30–34 rokov a stredoškólakovi dokonca až po 40. roku života (Kalinová, 1998; Londáková, 2005). Mzdová nivelizácia a s ňou súvisiaca značná ekonomická nevýhodnosť vyššieho vzdelania spôsobili eróziu hodnoty vzdelania a kritické oslabenie vzťahu medzi reálnou kompetenciou a formálnym vzdelaním. Došlo k významnému oslabeniu osobnej iniciatívy a pracovnej aktivity (Džambazovič, 2007).

Významnou črtou počiatočnej fázy industrializácie a budovania centrálne riadeného hospodárstva bol masový presun zamestnancov z odvetví ľahkého priemyslu a najmä služieb do odvetví ťažkého priemyslu, hutníctva a baníctva. Tieto uvoľnené pozície boli nahradené ženami vďaka masovej pracovnej mobilizácii. Výsledkom masového prieniku žien na pracovný trh došlo k postupnej feminizácii niektorých odvetví. Išlo predovšetkým o ľahký priemysel ako obuvníctvo, výroba odevov, potravinársky priemysel, ďalej obchod a peňažníctvo a tiež školstvo a zdravotníctvo. Mnohé z týchto odvetví však vyžadovali úplné stredoškolské vzdelanie, preto sme svedkami postupného vzniku dvoch špecifických vzdelanostných modelov, kde muži najčastejšie dosahovali stredoškolské vzdelanie bez maturity a u žien dominovalo úplné stredoškolské vzdelanie pri stagnácii vysokoškolského vzdelania u oboch pohlaví.

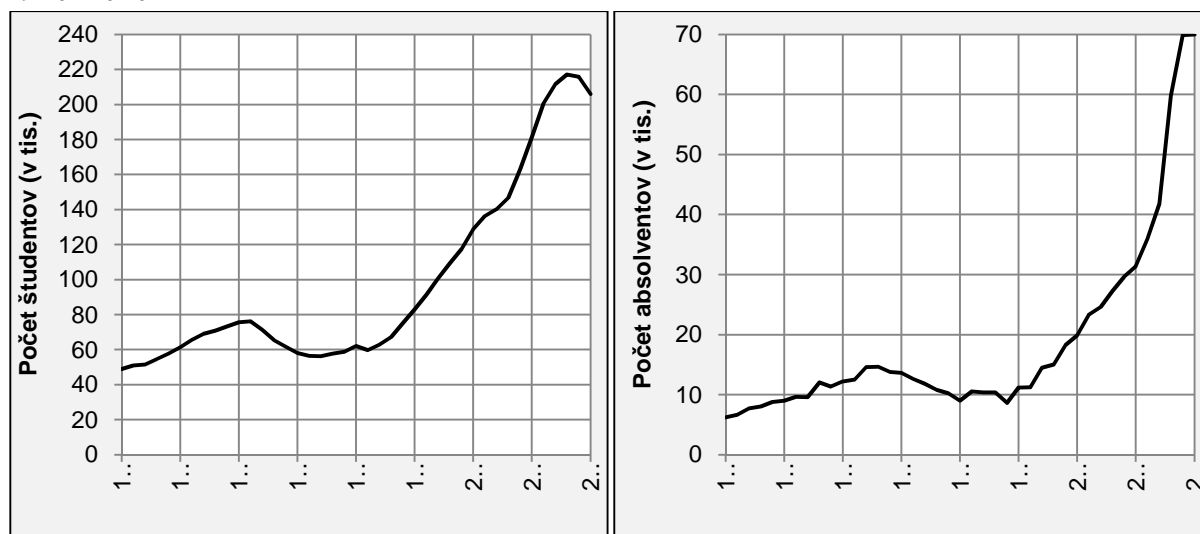
Dôležitým faktorom ovplyvňujúcim vzdelanostnú štruktúru populácie Slovenska bola v porovnaní s ostatnými vyspelými európskymi krajinami výrazná stagnácia vysokoškolského vzdelávania. Negatívne smerovanie v oblasti terciárneho vzdelávania si už v 60. rokoch uvedomovali viacerí vedeckí pracovníci (napr. Richta, 1969; Auerhan, 1965), no snahy o nastolenie diskusie a prípadné zvrátenie nepriaznivého vývoja boli v čase normalizácie zastavené (Tuček a kol., 2003). Namiesto rýchleho zvyšovania počtu a zastúpenia vysokoškolských študentov a absolventov vysokých škôl, došlo len k miernemu nárastu, ktorý bol dokonca v 80. rokoch vystriedaný poklesom. Nedostatočná podpora vysokoškolského vzdelávania viedla k zvyšovaniu neuspokojeného dopytu uchádzačov o tento druh štúdia a celkovému zaostávaniu po kvantitatívnej i kvalitatívnej stránke (Hendrichová, 1996). O to viac negatívne vyznieva tento fakt, ak sa pozrieme na štartovaciu pozíciu Slovenska po druhej svetovej vojne. V porovnaní s niektorými krajinami Európy z hľadiska hodnôt počtu študentov na 10 tisíc obyvateľov bola situácia pomerne priaznivá. Tak napríklad na začiatku 50. rokov pripadalo na Slovensku približne 43 vysokoškolákov na 10 tisíc obyvateľov, kým v niektorých krajinách ako Francúzsko, Nemecko, Rakúsko, Švédsko, Švajčiarsko alebo Nórsko bol pomer výrazne nižší. Spomínaná stagnácia spolu s prudkým rozvojom terciárneho vzdelávania vo vyspelých európskych krajinách zapríčinili, že pozícia Slovenska sa postupne zhoršovala. Na konci 80. rokov patrilo už ku krajinám s najnižším počtom vysokoškolských študentov na 10 tis. obyvateľov.

Postupná transformácia hospodárstva a celej spoločnosti po roku 1989, presadzovanie znalostnej ekonomiky a potreba kvalifikovanej pracovnej sily spolu s diferenciáciou odmeňovania úzko súvisiacou s postavením a tým aj dosiahnutým vzdelaním mali za následok zmenu pohľadu na hodnotu vzdelania, ktoré sa stalo jedným z najdôležitejších ekonomických faktorov v spoločnosti. Táto premena so sebou priniesla okrem iného tiež zvyšujúci sa záujem o vyššie stupne vzdelania a historicky nebývalý rozmach úplného stredoškolského a najmä vysokoškolského vzdelávania.

Jedným z výsledkov je aj dynamický nárast počtu študentov a absolventov vysokoškolského štúdia. Kým na začiatku 90. rokov študovalo na vysokých školách približne 60–64 tisíc študentov, od roku 2006/2007 to je už viac ako 200 tis. osôb., čo predstavuje 407 vysokoškolákov na 10 tisíc obyvateľov. S počtom študentov sa zákonite zvýšil aj počet absolventov vysokých škôl. V školskom roku 1990/1991 končilo vysokú školu necelých 9 tisíc študentov a o dvadsať rokov neskôr to už bolo 70 tisíc.

Historicky bezprecedentný nárast počtu študentov a absolventov vysokých škôl okrem samotného pôsobenia normatívnych a štrukturálnych faktorov na posun vo formovaní vzdelanostných dráh umožnil pomerne prudký rozvoj siete vysokých škôl a fakúlt. V období rokov 1969–1991 fungovalo na Slovensku stabilne 13 vysokých škôl. Od roku 1991 do roku 2010 vzniklo 19 vysokých škôl a 74 fakúlt. V školskom roku 2010/2011 na Slovensku pôsobilo 20 verejných, 10 súkromných a 3 štátne vysoké školy, na ktorých bolo spolu 127 fakúlt. Samotná dynamika, s akou nové vysoké školy vznikali, bola na jednej strane daná dopytom po vysokoškolskom vzdelaní a na druhej strane celkovou legislatívnou premenou vysokoškolského vzdelávania a súčasne právnym ukotvením súkromných vysokých škôl.

Obr. 9 a 10: Vývoj počtu študentov a absolventov vysokých škôl na Slovensku v rokoch 1970–2010

Zdroj: ÚIPS, Statistická ročenka Československé socialistické republiky 1970–1989

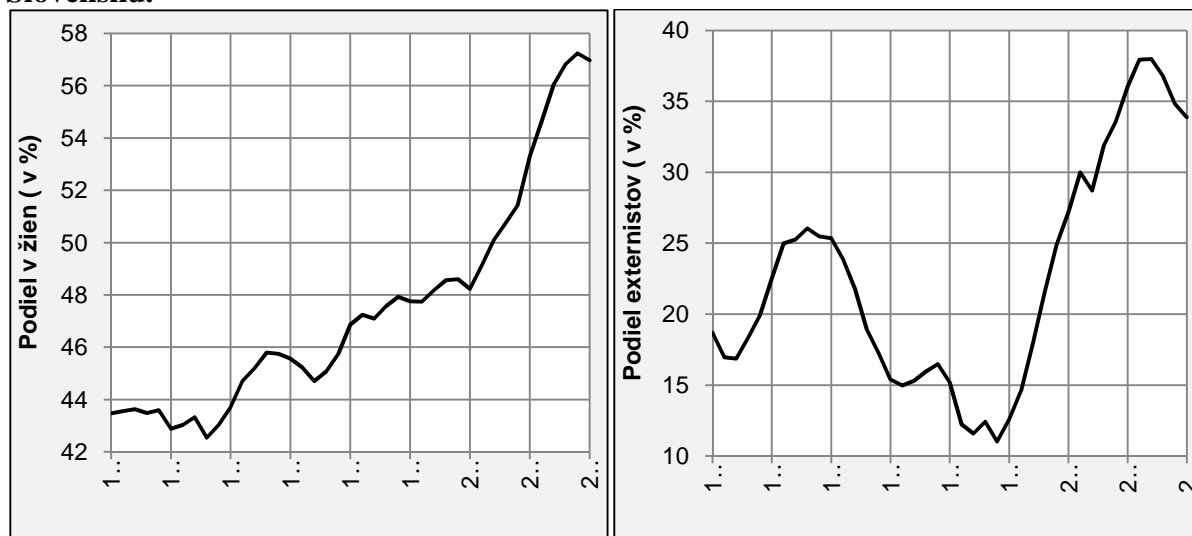
Špecifickým javom vo vývoji vysokoškolského vzdelávania bolo z dlhodobého hľadiska postavenie žien. Až do polovice 50. rokov len veľmi malý podiel žien absolvoval vysokoškolské štúdium. Prvá zmena nastala v druhej polovici 50. rokov, kedy došlo k pomerne prudkému zvýšeniu zastúpenia žien na celkovom počte vysokoškolských študentov. V podstate až do konca 70. rokov sa ich podiel stabilne pohyboval na úrovni 40–45 %. Ďalší nárast nastal v druhej polovici 80. rokov a na začiatku 90 rokov, no najväčšie zmeny pozorujeme približne v poslednej dekáde. Výsledkom dynamického záujmu žien o vysokoškolské vzdelanie je vznik prevahy medzi študentmi, ktorá trvá od roku 2002 a navyše sa v čase ešte postupne prehľbuje.

Dôležitý faktor v procese zvyšovania vzdelanostnej úrovne predstavuje tiež rozmach externého vzdelávania. V podstate až do 50. rokov sa vzdelanie nadobúdalo takmer výlučne len prostredníctvom denného štúdia. Popri jeho monopolnom postavení však počas minulého politického režimu vznikol významný prvok vzdelávania popri zamestnaní. Jeho zavedenie sledovalo predovšetkým zvýšenie vzdelania pracujúcich osôb, ktorí svoje vzdelanostné dráhy už ukončili.

Najväčšie zastúpenie mali externisti na stredných a vysokých školách v druhej polovici 70. rokov a na začiatku 80. rokov. V nasledujúcom období však dochádza k trvalému poklesu, ktorý vyvrcholil začiatkom 90. rokov. Príčin tohto vývoja bolo viacerých, no podľa Tučka a kol. (2003) hlavný faktor predstavovala postupná strata motivácie k dodatočnému štúdiu ako dôsledok poklesu reálnej hodnoty vzdelania a vzdelávania v spoločnosti. Spolu so zmenou politického a spoločenského života, určitou stabilizáciou pomerov a najmä vďaka postupnému rozširovaniu možností štúdia na vysokých školách v externej forme sa zastúpenie externistov z celkového počtu vysokoškolákov veľmi rýchlo zvyšovalo. Z približne 11–12 % na začiatku 90. rokov sa ich podiel zvýšil až na 36–38 % v rokoch 2005 a 2006. Zavedením určitých obmedzení vzhľadom na pomer počtu interných a externých študentov spolu so spoplatnením externých foriem sa ich váha z celkového počtu vysokoškolákov mierne znížila. V školskom roku 2010/2011 predstavovali študenti externých foriem štúdia necelých 34 %.

Obr. 11 a 12: Podiel žien na celkovom počte študentov vysokých škôl na Slovensku v rokoch 1970–2010.

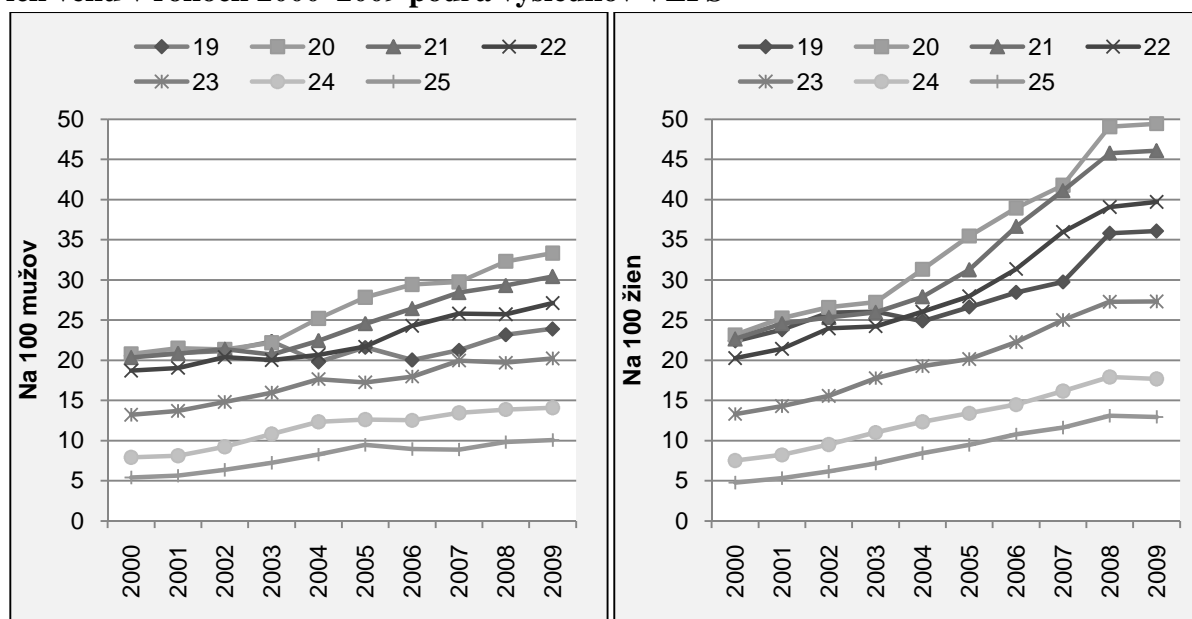
Podiel študentov externých foriem štúdia na vysokých školách v rokoch 1970–2010 na Slovensku.

Zdroj: ÚIPS, Statistická ročenka Československé socialistickej republiky 1970–1989

Dynamiku zmien vo vzdelanostných dráhach veľkej časti mladých mužov a žien na Slovensku v posledných dvoch desaťročiach najlepšie vystihuje vývoj mier participácie na vysokoškolskom vzdelávaní. Podľa výsledkov VZPS z rokov 2000–2009 sa podiel mužov i žien študujúcich na vysokých školách vo veku 19–25 rokov z celkového počtu osôb daného veku a pohlavia výrazne zvýšil. Najvyššiu mieru účasti na vysokoškolskom štúdiu sledujeme u mužov i žien vo veku 20 rokov. V roku 2009 by podiel žien študujúcich na vysokej škole dosahoval takmer 50 % a u mužov 35 % z celkového počtu osôb v tomto veku. Vysoký podiel študentiek a študentov bol tiež vo veku 21 a 22 rokov.

Obr. 13 a 14: Miery účasti mužov a žien na terciárnom stupni vzdelávania v závislosti od ich veku v rokoch 2000–2009 podľa výsledkov VZPS

Zdroj: ŠÚ SR VZPS 2000–2009

Historicky nebývalý nárast počtu študentov na vysokých školách podmienili nielen nové možnosti vysokoškolského vzdelávania, ale tiež ochota mladých ľudí pokračovať v ďalšom štúdiu a vstupovať do terciárneho stupňa. Túto zmenu pohľadu na potrebu vyššieho vzdelania u obyvateľstva Slovenska môžeme v medzinárodnom kontexte vidieť na vývoji tzv. mier vstupov na terciárny stupeň vzdelávania (ISCED typ 5A) a v zmene priemerného počtu rokov, ktoré strávi osoba vo veku 15–29 rokov štúdiom. Kým v roku 1995 priemerne na 1000 osôb príslušného veku pripadalo len 28 novoprijatých vysokoškolákov, v roku 2000 to bolo už 37 a podľa posledných dostupných údajov OECD z roku 2009 to bolo už 69. V porovnaní s ostatnými najvyspelejšími krajinami sveta sa Slovensko dostalo na popredné miesta.³

Tab. 2: Vývoj mier vstupov na terciárny stupeň vzdelávania (ISCED typ 5A) vo vybraných krajinách Európy

Štát	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Poľsko	36	65	68	71	70	71	76	78	78	83	85
Portugalsko								53	64	81	84
Nórsko	59	67	70	75	75	72	73	70	70	71	77
Island	38	66	61	72	83	79	74	78	73	73	77
Slovensko	28	37	40	43	40	47	59	68	74	72	69
Fínsko	39	71	72	71	73	73	73	76	71	70	69
Švédsko	57	67	69	75	80	79	76	76	73	65	68
Holandsko	44	53	54	54	52	56	59	58	60	62	63
Slovinsko							40	46	50	56	61
Veľká Británia		47	46	48	48	52	51	57	55	57	61
Česká rep.		25	30	30	33	38	41	50	54	57	59
Dánsko	40	52	54	53	57	55	57	59	57	59	55
Rakúsko	27	34	34	31	34	37	37	40	42	50	54
Maďarsko		64	56	62	69	68	68	66	63	57	53
Írsko		32	39	39	41	44	45	40	44	46	51
Taliano		39	44	50	54	55	56	56	53	51	50
Španielsko		47	47	49	46	44	43	43	41	41	46
Grécko	15	30	30	33	35	35	43	49	43	42	
Estónsko							54	41	39	42	42
Švajčiarsko	17	29	33	35	38	38	37	38	39	38	41
Nemecko	26	30	32	35	36	37	36	35	34	36	40
Belgicko			32	33	33	34	33	35	30	31	31
Priemer OECD	37	47	48	52	53	53	54	55	55	56	59
Priemer EU 21	35	46	47	49	50	52	53	54	54	54	58

Pozn.: usporiadané podľa údajov z roku 2009

Zdroj: OECD Education at a Glance 2011

V miere ukončovania vzdelávania na vysokej škole je Slovensko podľa posledných dostupných údajov dokonca na prvom mieste. Dynamiku zmien v chápaní ďalšieho vzdelávania potvrdzuje aj vývoj počtu rokov, ktoré strávi osoba vo veku 15–29 rokov účasťou na štúdiu. Česká republika a Slovensko patria v tomto ohľade medzi lídrov krajín OECD. Medzi rokmi 1999 a 2009 sa priemerný počet rokov strávených štúdiom vo veku 15–29 rokov predĺžil o takmer 2,5 roka.

³ Uvedené porovnanie je do určitej miery skresľujúce, pretože niektoré európske krajiny ako napr. Belgicko, Grécko, Dánsko a Veľká Británia majú vysoké hodnoty vstupov do terciárneho stupňa typu 5B. V prípade, že by sme zahrnuli aj tento typ vzdelávania, ktorý na Slovensku je rozvinutý len v minimálnej miere, do popredia by sa dostali severné štáty a Veľká Británia.

Záver

Slovensko v priebehu posledných dvoch desaťročí prechádza významnými zmenami v rôznych sférach spoločenského, kultúrneho, politického a hospodárskeho života. Jednou z nich je aj postupná premena vzdelávania a vzdelávacej sústavy spolu s dynamickým posunom v kvantitatívnej a najmä kvalitatívnej oblasti vzdelanostnej štruktúry najmladších generácií. Dynamika a rozsah týchto zmien, ktoré je možné pozorovať aj v medzinárodnom porovnaní, jednoznačne naznačujú, že zvyšovanie vzdelanostnej úrovne v slovenskej spoločnosti ani zďaleka nie je ukončené a bude k nemu dochádzať aj v ďalších rokoch. Súčasne je zrejmé, že prevažujúce vzdelanostné modely, ktoré sa vyprofilovali počas minulého politického režimu, nenašli v nových podmienkach opodstatnenie a sú nahrádzané novým modelom, kde dominantnú pozíciu preberá terciárne vzdelávanie.

Práca je čiastkovým výstupom grantovej úlohy MŠ SR a SAV VEGA č. 2/0213/09

Literatúra

- [1] AUERHAN, J., 1965. *Technika, kvalifikace, vzdělání*. Nakladatelství politické literatury. Praha.
- [2] DŽAMBAZOVIČ, R. 2007. *Chudoba na Slovensku*. Diskurz, rozsah a profil chudoby. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava 2007, s. 232.
- [3] GOULD, D. M., RUFFIN, R. J. 1995. Human capital, trade and economic growth. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131, s. 425–445.
- [4] GUNDLACH, E. 1995. The role of human capital in economic growth: New results and alternative interpretations. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131, s. 383–402.
- [5] FUKUYAMA, F. 2005. Veľký rozvrat. Ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku. Bratislava: Agora.
- [6] JOHNSON, P. M. 1996. Glossary of political economy terms: Human capital. <http://www.duc.auburn.edu/~johnspm/gloss-h.html>
- [7] KALINOVÁ, L., 1998. *Sociální vývoj Československa 1969 – 1989*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha.
- [8] KAMENÍČEK, J. 2003. *Lidský kapitál. Úvod do ekonomie chování*. Karolinum: Praha.
- [9] KOUBEK, J. 2010. *Několik poznámek k pojetí lidského kapitálu*. In: *Demografie*, 52 (3), s. 177–180.
- [10] KUČERA, M. 1994. *Populace České republiky 1918–1991*. Česká demografická společnost. Sociologický ústav AV ČR, Praha 198 s. ISBN 80-901674-7-0
- [11] LANGHAMROVÁ, J., FIALA, T., HULÍK, V., MISKOLCZI, M., KAČEROVÁ, E. 2010. *Prognóza lidského kapitálu obyvatelstva České republiky do roku 2050*. In: *Demografie*, 52 (3), s. 181–196.
- [12] LONDÁKOVÁ, E. 2005. *Pochybné rovnostárstvo*. In: *História*, 4, s. 26 – 30.

- [13] NOVÁK, J. 2004. Úloha ekonomickej výchovy a vzdelávania v procese transformácie slovenskej ekonomiky a európskej integrácie. In: *Technológia vzdelávania : vedecko-pedagogický časopis*. 12, č. 2.
- [14] NOVÁK, J. 2006. Miesto všeobecného ekonomického vzdelávania v školskej sústave SR. In: *Technológia vzdelávania : vedecko-pedagogický časopis*. 14, č. 6, s. 3–8.
- [15] NOVÁK, J. 2010. Ekonomické vzdelávanie v školskej sústave SR. In: *Postavení vyšších odborných škol ekonomického zaměření v terciárním vzdělávání : Praha, 22. listopad 2010*. s. 107–118.
- [16] PORUBČINOVÁ, M. 2011. *Ludský kapitál – bariéry a šance rozvoja v podmienkach informačnej spoločnosti*. In: *Prognostické práce*, Vol. 3, No. 1., p. 27–49.
- [17] RICHTA, R., a kol.: *Civilizace na rozcestí. Spoločenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Svoboda, Praha, 1969.
- [18] ŠPROCHA, B. 2009. *Vzdelanosť a vzdelanosťná štruktúra populácie Slovenska*. In: *Prognostické práce*, Vol. 1, No. 2., p. 145–241.
- [19] ŠPROCHA, B. 2010. *Vývoj vzdelanostnej štruktúry a vzdelávania na Slovensku*. In: *Slovenska štatistika a demografia*, 20 (1), s. 3–30.
- [20] ŠPROCHA, B. 2010. *Generačná analýza vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva Slovenska*. In: *Slovenska štatistika a demografia*, 20 (1), s. 31–48.
- [21] ŠPROCHA, B., TIŠLIAR, P. 2009. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1940*. Bratislava: INFOSTAT.
- [22] TUČEK, M., a kol. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. SLON, Praha, 2003
- [23] VEČERNÍK, J. 1998. *Občan a tržní ekonomika (Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti)*. Nakladatelství Lidové Noviny, Praha.

Zdroje údajov

- [24] Education at a Glance 2011: OECD Indicators.
- [25] Sčítanie ľudu, domov a bytov k 1. 12. 1970: Tabuľky za SSR. Československá štatistika 1974, s. 49 – 50.
- [26] Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980: Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti. SSR, Československá štatistika 1982 s. 32 – 34.
- [27] Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. 3. 1991: Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti. Slovenská republika, FŠÚ 1992 s. 26 – 31.
- [28] Sčítanie obyvateľov, domov a bytov k 26.5. 2001, ŠÚ SR, interné údaje
- [29] *Statistická ročenka Československé socialistické republiky 1970 – 1988*. SNTL, Nakladateľstvo Alfa, Praha.
- [30] Ústav informácií a prognóz školstva, Časové rady, <http://www.uips.sk/statistiky/casove-rady> [28.10.2011]

RELIK 2011; Praha, 5. a 6. 12. 2011

[31] Výberové zisťovanie pracovných síl 2000 – 2009, 1q – 4q, Modul A, ŠÚ SR, interné údaje

Kontakt:

Branislav Šprocha

INFOSTAT – Výskumné demografické centrum

sprocha@infostat.sk